

Ekkor leszálltam, körülvettek, simogattak, majd megfojtottak ölelésükkel. „Barátom, — mondták mindnyájan, — őrséget alakítunk védelmedre, nem hagyunk magadra, oda kísérünk, ahová akarsz.“ Azt válaszoltam, hogy nem akarok parancsnok, hanem csak a haza egyszerű katonája lenni. Zöld szalagot vettem és elsőnek a kalapomra tűztem. Mily gyorsan terjedt a tűzvész! A felkelés híre a katonai táborig is eljut. A svájci és a német sorkatonák megérkeznek. Lambesc herceg királyi német ezred élén lovon hatol be a Tuilériákba. Megkardlapoz egy fegyvertelen francia gárdistát, asszonyokat és gyermekeket dönt fel. Kigyul a dúh. Egész Párizsban egyetlen kiáltás visszahangzik: Fegyverre! Hét óra volt. Betörnek a fegyverkereskedők kirakatait. Hétfő reggel meghúzzák a vészharangot. Az ösválasztók a városházán gyűltek össze. A kereskedő-céh előljárójával az élükön tizenhat légióba beosztott és 78.000 főnyi polgári gárdát szerveznek. Már százezernél több férfi kapott fegyverre és mindnyájan a városházához gyülekeztek több fegyvert követelve. Az előjáró habozik, a Chartreux és a Saint Lazare kolostorhoz küld; időt igényekszik nyerni azzal, hogy elhíteti: ott majd találnak fegyvereket. A tömeg és a legmerészebbek az Invalidusok palotájához mennek; fegyvert követelnek a parancsnoktól; az megijed és felnyitatta a raktárokát. Magam is lementem a kupola alá, kitéve magamat annak, hogy megfulok. Ott láttam, becslésem szerint legalább százezer puskát. Elvettem egy egészen újat, bajonettel és két pisztolyt. Ez kedden történt, az egész délelőtt a fegyverkezéssel telt el. Alighogy kezünkben a puska a Bastillehez megyünk. A parancsnok, meglepve afölött, hogy Párizsban egyszerre százezer bajonettes puska jelent meg, biztosan azt gondolta, hogy az égből pottyantak alá és nagy zavarban lehetett. Egy óráig tervnélküli lövöldözés folyt: a tornyokon mutatkozó alakokra céloztunk. De Launay gróf, a vár parancsnoka kitűzi a fehér zászlót, leereszteti a felvonóhidat, rárohannak, de az tüstént felemelkedik és a várból kartáccsal tüzelnek. Akkor azután a francia gárda ágyui is megszólalnak és rést ütnek a falon. Egy rézmetsző kapaszkodik fel elsőnek, visszadobják és lábát töri. Az utána következő francia gárdistának több a szerencséje, birokra kel a falon álló tüzerrel, kiragadja kezéből a kanócot, fennmarad, a többiek követik és fél óra alatt a várat rohammal birtokba veszik. Az első ágyúszóra oda-futottam, de a Bastille két és fél óránál rövidebb idő alatt elesett, való-sággal csoda ez! A Bastille hat hónapig kitarthatott volna, ha ugyan ellenállhat valami a franciák sodró hevének; a Bastillet polgárok vették be, katonák, parancsnokok és egyetlen tiszt nélkül.

1789 ÉS A GONDOLKODÁS

„A forradalom filozófiai szele fúj Anglia felől“ — írja *D'Argenson* a XVIII. század közepén. „A forradalom filozófiai szele“ nyilvánvalóan csak Angliából jöhetett, mert az angol társadalom fejlődése ekkor már két polgári forradalmon is túl volt, s noha mindkét forradalom jogilag kompromisszumra is vezetett, a polgárság és vele a tökéletesrendi szellem lényegileg uralomra került. A fiatal Diderot éhesen veti rá magát a jezsuita iskola falai között Hobbes, Locke és Newton munkáira. Voltaire száműzetésben két évet tölt Angliában és Francis

Bacon, Locke, az angol tolerancia és a *free-thinker*-ek szelleme mélyen belévéssődik. Montesquieu az angol parlamenti rendszert veszi főműve alapjául. Az enciklopedisták kezdetben csak az angol Chambers-enciklopédiát akarják revidiálni. A „*penser à l'anglaise*“ kifejezés — önmagunkhoz fordulni, nem pedig a katekizmushoz, ha különböző kérdésekre választ akarunk kapni — mely a 18. század második felében annyira ismert volt, hűen fejezi ki az angol liberális gondolkodás hatását a kialakuló francia forradalmi szellemre.

E hatás legjelentősebb alappillére John Locke, aki forradalmár filozófiájában, amidőn szembeszáll a tapasztalatot elvető descartesi és leibnizi metafizikával, forradalmár társadalmi gondolkozásában, mely harcol a vallási fanatizmus ellen és a liberális, demokratikus jogokért, melyeket „természetadta“ jogoknak tekint, és forradalmár a politikai gyakorlatban (1688 után fontos politikai pozíciókat tölt be). Locke a legelső az angol szellemi fejlődésben, aki tökéletesen és egységesen kifejezi az angol polgárság uralomratorésének eszméjét. Azért juthatott el a magaslatra, mert egyszerre volt a polgárság filozófiai és társadalmi-szellemi kifejezője és aktív forradalmára.

Az angol hatás mellett az *amerikai* a legjelentékenyebb. Az amerikai függetlenségi eszme, mely a 18. század második felében mind jobban tért hódít Észak-Amerikában, Franciaországban is nagy visszhangot kelt. Ehhez természetesen hozzájárult Franklin népszerűsége Franciaországban. Franklin 1767-ben jön először Párizsba, majd a függetlenségi harc kitörésekor, 1776-ban. Egészen a forradalomig, mint a világi erkölcs, a józan bölcsesség, a szabad gondolkodás és az amerikai függetlenség képviselője, Párizs egyik legnépszerűbb embere. 1777-ben ezt írja egyik levelében Franciaországból Amerikába: „Itt közismert tény, hogy a mi ügyünk az emberi nem ügye, és hogy amikor szabadságunkért harcolunk, harcolunk Európa szabadságáért is.“

1776 július 4.-én az északamerikai angol gyarmatok függetlenségi nyilatkozattal önálló állammá alakulnak. Természetesen ez csak a harc kezdete, mely még tizenhárom évig tart. Washingtont a francia forradalom előestéjén választják meg az Egyesült Államok elnökévé.

Az amerikai függetlenségi harc szelleme közvetlenül megnyilatkozik a francia *Déclaration de droits de l'homme et du citoyen*-ben. Az amerikai függetlenségi nyilatkozatban olvashatjuk a következőket: „Önmagunkban kétségteleneknek és nyilvánvalóknak tekintjük a következő igazságokat: minden ember egyenlőnek teremtett, a Teremtő eltulajdoníthatatlan jogokkal ruházta fel őket; e jogok között elsősorban jönnek számításba: az élet, a szabadság, a boldogság keresése...“ 1789 július 27.-én a francia alkotmányozó gyűlésen a *Déclaration* megszerkesztésével megbízott bizottság előadója az „amerikai példára“ hivatkozik. Csakugyan a francia „Emberi jogok kinyilatkoztatása“ hűen tükrözi vissza az amerikai függetlenségi nyilatkozatot, de különösképpen az előtte egy hónappal szerkesztett Virginia állam nyilatkozatát.

De az elméleti tényeken kívül egy rendkívüli gyakorlati példával is szolgált az amerikai függetlenségi harc: megmutatta, hogy harccal *megvalósíthatók* az eszmék.

Mіндеzen eszmék termékeny talajra találtak. A francia polgárság társadalmi ereje és társadalmi szerepe fokozatosan növekszik a 18. szá-

zad folyamán. A manufaktúrák fejlődnek, a kereskedelem szélesből, a kivitel 1720-tól 1776-ig 106 millióról 309 millióra emelkedik, az állam a gazdag polgársághoz fordul pénzügyi nehézségeiben s mivel a hivatalok eladók, ezeket a gazdag polgárság megszerezheti; az adóbehajtást nekik adja ki az állam. Az anyagi fejlődéssel egyidejűleg fejlődik a polgárság öntudata, szellemi ereje, ellenállóképessége. A feudális keret állandó akadálya az ipar, kereskedelem és mezőgazdaság fejlődésének. Mindenütt gátak és privilégiumok. Ugyanakkor a termelés nem tudja ellátni a társadalmat. A legkisebb rossz termés esetén éhínség tör ki. A 18. századbeli francia történelem sorozata a parasztság, munkásság, kisiparosság állandó felkeléseinek és tüntetéseinek.

Ebből a társadalmi helyzetből keletkezik az angol és amerikai eszmék hatására a francia forradalom szelleme, mely azután 1789-től kezdődőleg visszahat a társadalmi helyzetre és azt gyökeresen átalakítja.

*

A 18. század francia filozófiájában több, egymással szorosan összefüggő áramlatot különböztethetünk meg. Az első és föltétlenül a legáltalánosabb és legelterjedtebb: a vallásellenesség.

„A hitetlenség az első lépés a filozófia felé” — állítja Diderot, egyike azon keveseknek, akik a vallásellenesség összes következményeit levonták és eljutottak a materializmusig. Az első kérdés, ami ennek kapcsán felmerül, a következő: miért volt társadalmilag szükséges a vallásellenesség a francia forradalom szellemi előkészítésében? Miért volt szükséges a polgárságnak erre az ideológiai fegyverre a feudális rendszer elleni harcában?

Erre két egymással összefüggő tény ad feleletet. Az Egyház az uralkodó osztályhoz tartozik. A francia főpapság kezén van az ország földjének több, mint a fele. Az Egyházon belül ugyanolyan hierarchikus a rendszer, mint a világi lakosságon belül: tehát a főpapság és a főnemesség szoros érdekközösségben él. Ez azonban még nem elég a magyarázathoz. A 18. századbeli francia vallásellenesség rendkívüli elterjedtsége és forradalmi volta csak azzal magyarázható, hogy az uralkodó osztálynak nem volt más szellemi tartalma, nem volt más ideológiai lekött eszköze, mint a vallás. A vallás alázatosságra tanította a hívőket az uralkodóval és az állammal szemben, a dogmák elfogadása dogmatikussá teszi az emberek gondolkodását: a felelőtlen jövő tételek, akár az Egyháztól, akár az államtól jönnek, mindig elfogadandók.

Ez érthetővé teszi azt, hogy miért jelentkezik az osztályharc a középkorban és később is — a parasztforradalmaktól eltekintve — kizárólag vallási köntösben (eretnekségek).

S ez magyarázza meg azt, miért nevezhetjük a 18. század francia deizmusát forradalminak. Voltaire, aki a deizmus legjellegzetesebb képviselője, istent, mint felsőbbrendű elvet ismeri el, elveti a kereszténységet és általában minden Egyházat. Noha Rousseaunál inkább *teizmusról* lehet beszélni, mert istent reális lényként fogja fel, de mivel ennek következményei (az Egyház elvetése stb.) ugyanazok, mint a deizmusé, hatásban és forradalmi jelentőségben semmi különbség sincs köztük vallási álláspontja között.

A deizmust „religion naturelle“-nek is hívják. Ezen a nevéen közvetlenül kapcsolódik az angol filozófiához. Itt már jelentkezik a „természet“ spe-

ciális metafizikus, tehát a tapasztalatot figyelembe nem vevő, felfogása, ami mindenütt megmutatkozik a 18. század filozófiájában. A vallásosság, a természetből fakad, tehát vallásosnak lenni (deista módon) azt jelenti, hogy eleget teszünk a természet követelményeinek.

Ilyen alapról kiindulva harcolnak a deista írók a vallási fanatizmus ellen, a vallásüldözések ellen, tehát a toleranciáért, harcolnak a világi erkölcs jogosultságáért. Ha beleéljük magunkat a kor gondolkodásmódjába, akkor fel tudjuk fogni az utóbbi tétel fontosságát. Az erkölcsi értékek, a jó és a rossz cselekedet megítélése szorosan hozzákapcsolódtak a valláshoz. Aki nem vallásos, nem lehet erkölcsös. Az ellenkező tétel köztudatbavitele forradalmi cselekedet volt. Önigazglást nyújtott, lelkiismereti megnyugvást hozott az állammal és az Egyházzal elégedetlen és velük szembeszálló tömegek számára.

A vallási fanatizmus elleni iratoknál talán még nagyobb hatást ért el Voltaire és mások (Condorcet, stb.) rehabilitálási tevékenysége. (Például a vallási fanatizmusból elítélt és felakasztott *Calas* és *Sirven* rehabilitálása, stb.)

A deizmus közvetlenül és „hivatalosan“ is megnyilatkozott a forradalomban. Az *Emberi Jogok Kinyilatkoztatása* hitet tesz a tolerancia mellett és hűen tükrözi vissza a világi erkölcs szellemét és érvényre jutását. Robespierre 1793-ban hivatalos ünnepé avatja a *Felsőbbrendű Lény* tiszteletét.

A teljes ateizmusig kevesen jutottak el a forradalom filozófusai közül. Diderot, D'Holbach, Helvetius és mögöttük több ismert vagy kevésbé ismert gondolkodó. Hatásuk csupán a ritka uttörők hatása. Széles rétegek nem érhettek el idáig. Szükség volt a deista átmenetre.

*

A második nagy, az előbbivel összefüggő, eszmeáramlat a *racionalizmus*. „Az emberi nem átkai, tirannusai azoknak, akik hozzátok hasonlók, emberek, ti, akik csak névleg vagytok azok, királyok, hercegek, fejedelmek, császárok, uralkodók, az ész bírósága elé idézlek benneteket!“ írja *Carra* a *Système de la raison ou le prophète philosophe* című munkájában a 18. század közepén. A *tribunal de la raison* a köztudatba kerül. Bayle, az első francia tudatos racionalista, is így ír: „Az ész a legfelsőbb bíróság, mely végső fokon és föllebbezés nélkül ítélkezik mindarról, ami szóba kerül.“

A francia racionalisták Descartes gondolkodását folytatják, vagy pontosabban Descartes módszerét, melyet munkássága elején hirdetett s amely a metafizikus racionalizmus alapja. Descartes eltér a maga ajánlotta módszertől és filozófiájában a vallásos racionalizmushoz tartozik, mely az észre appellál ugyan, de mihelyt alapgogmákról van szó, főlreveti azt. A metafizikus, tapasztalatonfölüli racionalizmus lényege az evidenciához való fordulás: megvizsgálni mindent az ész segítségével és csak azt elfogadni, ami az ész előtt teljesen evidens. Hogy ez mennyire veszélyesen járható út, azt Descartes rögtön bebizonyította, mert ugyanabban a munkájában, amelyben ezt az elvet leszögezi (*Discours de la Méthode*), evidensnek tartja mindazon elveket, melyek ötven évvel később távolról sem maradtak evidensek és lényegükben nem voltak mások, mint az akkori kor uralkodó vallásos-idealista gondolkodásának alappillérei.

Ez a metafizikus racionalizmus természetszerűleg csupa abszolút, örökkévaló és változhatatlan fogalomhoz vezetett: az Ész, a Természet, a Jog, az Emberiség, stb. Szembeállítva a mai tudományos racionalizmussal, mely a tapasztalaton alapszik és mindent mozgásban fog fel (más néven dialektikus materializmus), tudjuk csak igazán megítélni. És mégis az ezekre az abszolutumokra támaszkodó, tapasztalatot elvető racionalizmus a maga korában forradalmi volt.

Ez rögtön nyilvánvalóvá válik, mihelyt ellentétében vizsgáljuk, vagyis szembeállítjuk a kor uralkodó gondolatával, a vallásos eszmével. Az ész következetes és tudatos használata jelent vizsgálatot, a vizsgálat jelent kritikát, a kritika jelenti az ezeréves szilárdan bevesződött dogmák lerombolását és ha figyelembe vesszük, hogy e dogmák, akár vallásiak, akár világiak, a feudális rend pillérei, kitűnik e gondolkodás forradalmisága.

A gyilkos, hideg voltairei ész száz és száz agyból és tollból árad végig az országon és lesujt mindenre, ami „észszerűtlen“. És mi észszerűtlen? A fanatizmus, a keresztény dogmák, az állami tekintély, a király isteni küldetése, az uralkodó politikai intézmények, a társadalmi tagozódás, a privilégiumok. És mi észszerű? A Természet (szembeállítva az uralkodó konvenciókkal), az emberi jogok, a szabadgondolkodás, a kritika és a „fellázadás joga“ (!), a terhek arányos elosztása, az Egyenlőség, a Szabadság.

A filozófusok viszik be a köztudatba a „természeti jog“ fogalmát, vagyis azt a tételt, hogy az emberek pusztá létezésüknél fogva természetből eredendő jogokkal bírnak: „vannak logikusan és nyilvánvalóan az emberi méltósághoz kötött jogok és szabadságok.“ Ez szorosan hozzátartozik a metafizikus gondolkodáshoz, mert az embert, mint a természetben élő egyént tekinti, nem pedig mint egy bizonyos társadalom tagját, tehát nem veszi tekintetbe az osztályviszonyokat és ennek megfelelően nem tekinti a jogot, mint ma a társadalomtudomány, társadalmi terméknek. De a 18. század átlagemberének felfogásában a „természeti jog“ jelentette a vallási és világi feudális jogok lerombolását és helyettesítését egy olyan joggal, mely az ő egyéniségének szabad teret enged. Tehát, noha a természeti jog elméletileg távol áll minden osztályviszonytól, hatásában, osztályharcot jelentett, tehát forradalmi volt.

A természet és az ész az akkori racionalista filozófia e két főeszméje, azonosul. A természet észszerű és az ész parancsai a természetnek megfelelőek. Mít jelentett ez konkrétan a tömegek számára? Azt, hogy a társadalmi konvenciók, jogok és törvények elvetendők. Vagy természet, vagy konvenciók: melyik bármily okból elégedetlen nem választja ez ellentétből a természetet? A közvetlen gazdasági okok (adók, drágaság, éhínség, stb.) miatti elégedetlenség irányt kap és tudatosul: a konvenciókat, azaz a meglévő törvényeket kell megváltoztatni.

A kor filozófiája, és tudománya is, összpontosul egy nagy műben, az Enciklopédiában. A tizenhét kötet megjelenési története 1751-től 1772-ig híven tükrözi vissza a kort és a lappangó és folyton fokozódó vihart. Máskülönben e történet minden pontja — sorok között való írás, a cenzura kijátszása, börtön, elégetés, külföldön való nyomtatás és importálás, illegális terjesztés, stb., stb. — szóról-szóra megismétlődik számunkra, ami azt mutatja, hogy az osztályharcoknak vannak pontosan ismétlődő

módszerei és technikái. Az Enciklopédia előszavában olvashatjuk: „Két akadály késleltette hosszú ideig a filozófia fejlődését, a tekintély és a rendszer szelleme.“ Ezek, a mai gondolkodás szerint kissé elvont programpontok, az akkori szellem számára világos és bátor jelszavak voltak. Az „autorité“ tisztelet és félelem tárgya volt és a nagy mindent átfogó idealista és vallásos filozófiai rendszerek (Descartes, Leibniz, thomizmus és általában a merev skolasztikus gondolkodás), melyek szellemi visszatükröződései a feudális kor mindent átfogó, hierarchikus, merev rendszerének, nem hagytak helyet a szabad, önálló gondolkodás számára.

Az enciklopédia jelentőségét növeli megszervezőjének, Diderotnak a szerepe. Diderot — és talán vele együtt D'Holbach és Helvetius — képviseli a kor vallási és racionalista téren egyaránt legelőrehaladottabb szellemi fokát, a materializmust. Materialistának lenni akkor kétszeresen élenjáró cselekedet volt, vagy hogy pontosabban fejezzük ki magunkat, Diderot korát túlhaladóan volt uttörő, mert hiszen már az idealista deizmus és racionalizmus is uttörés volt. És a szélesebb rétegekre, — a kor-szellemnek megfelelően — csak ezen a fokon lehetett hatni. Főképpen ezért — és nemcsak kisebb szépírói tehetsége miatt — volt Diderot kevésbé népszerű, mint Voltaire vagy Rousseau.

Diderot fizikájában és pszichológiájában materialista (mindig mechanikus és metafizikus materializmust kell értenünk), azaz materialista ha a természetről és az egyénről beszél. Látja a matematika rendkívüli jelentőségét és látja a fizikai-kémiai, biológiai és szellemi jelenségek azonosságát (valószínűleg a görög materialisták hatása alatt), de idealista marad társadalmi téren. A polgárság kifejlődésének és forradalmának idején, mivel a polgárság osztályuralomra tör és ezt takarnia kell, nem fejlődhetett ki a materialista társadalomtudomány. E tudomány születése egybeesik a munkásosztály történelmi szerepének eljövételével, azaz a szerep ideológiai megnyilatkozásával.

Ez az ellentét Diderotnál már a polgári osztály eszmei ellentmondásainak előhírnöke. Ez az ellentét végig megmarad a polgári osztály uralma alatt és kifejeződik az „exakt“ tudományok (csillagászat, fizika, stb.) és a társadalommal foglalkozó tudományok kifejlődésbeli ellentétében. Diderot filozófiai téren jelentette a legradikálisabb irányzatot, az ateizmust és a materializmust, többet, mint amennyit a polgári forradalmi gondolkodás kívánt. A forradalom politikájában Robespierre és Saint-Just szerepe ilyen. Az a tevékenység, amit Saint-Just, mint a Comité du Salut Public által a hadsereghez kiküldött politikai megbízott végzett, már tulment a polgári forradalom keretein és a szocialista forradalom előhírnöke volt.

A vallásellenesség és a racionalizmus, de főképpen ez utóbbi, hozzászoktatták a széles rétegeket a *kritikához*, amelyet eddig a dogmatikus gondolkodás elfojtott. Az emberek hozzászoktak, hogy az ész a tradíció fölé emeljük s szabadon vizsgálják és bírálják az intézményeket, az államszervezetet, az udvart, stb. Minden forradalomnak le kell a régít, a meglévőt rombolnia, ennek alapfeltétele a kritika. E bíráló szellem kifejlődése és elterjedése mind erősebben és erősebben sodorta a francia társadalmat a forradalom felé.

Mikor Diderot összegyűjti az Enciklopédia munkatársait, D'Alembert, Voltairt, Rousseaut, D'Holbachot, Buffont és a többieket, a legfőbb cél előttük: „az emberi nem egyetemes érdeke“. A humanizmus az előbbiekkal összefüggő nagy eszmeáramlat a forradalom előtt. A humanizmus tökéletesen egészíti ki a racionalizmust a forradalom előkészítésében. A racionalizmus az észhez szól, kegyetlenül lerombol minden dogmát és tradíciót, tisztánlátást és kritikát követel; a humanizmus a szívhez szól, meghat, lelkesít és lázit. Ezen az uton a leglényegesebb és legmaradandóbb munkát Rousseau végezte. Voltaire a nagypolgárság gondolkodását képviseli és hideg ésszel dönti le a rendszer pilléreit (ez a hideg — később „üzleti“ — ész továbbra is jellemzi a nagypolgárságot); Rousseau kispolgári származású, a kispolgárság eszme- és érzésvilágát tükrözi vissza, azokét, akik a forradalomban az első sorokban lesznek; szerepe lelkesíteni, az új emberi erkölcsöt hirdetni, tudatosítani az elégedetlenséget, erkölcsi tartalmat adni néki.

Az ember nem rossz — hirdeti Rousseau — csak a társadalom rontotta meg. (A társadalom alatt minden kor embere a meglévő társadalmi rendszert érti). Meg kell változtatni a társadalmat és akkor meg fog változni az emberek erkölce. Ez a világos tanítás, ez a józan, egyszerű, polgári erkölcs és meleg emberiség árad Rousseau legnagyobb hatású munkáiból, a *Nouvelle Héloïse*-ből és az *Emile*-ből. Az a mély „testvériség“, melyet a *Nouvelle Héloïse* hősei egymással szemben tanúsítanak, széles néprétegek ideálja lett. Hogy Rousseau mennyire népszerű volt, azt mi sem mutatja jobban, mint a halála utáni tisztelet. 1778-ban, közvetlenül halála után, heteken át zarándokolt Párizs lakossága ermenonvillei sírjához.

Ugyanez a humanizmus és világi erkölcs árad Diderot *Père de famille*-jéből és *Fils naturel*-jéből.

Mai szemmel nézve szocialistának is nevezhető, de a korabeliek számára pusztán humanista az a szempont, amely Voltairt a következő szavakra inspirálja (*Dictionnaire philosophique*, article: Pourquoi): „Mért teszik ki megvetésnek, lealacsonyodásnak, elnyomásnak és rablásnak nagy tömegét e dolgos és ártatlan embereknek, akik az év minden napján művelik a földet, hogy élvezhessétek annak gyümölcseit és ezzel szemben a haszontalan és gyakran gonosz ember, aki csak az ő munkájukból él és csak az ő nyomoruságuk révén gazdag, tiszteletet, kiméletet és körülrajongást kap.“

Rousseau humanizmusa, „testvérisége“ természetesen az egyenlőség eszméjén nyugszik és ez magyarázza meg azt, hogy Saint-Just, aki legtöbbször tanult a 18. század filozófusainak humanizmusából, így ír a forradalom alatt (*Esprit de la Révolution*, 5e p. ch. X.): „hogya az emberek szabadok lesznek, egyenlőek lesznek; ha egyenlőek lesznek, akkor igazak lesznek.“

A humanizmus az összefogó gondolata mindazoknak az erkölcsi tanoknak (világi erkölcs, boldogság keresése a földön, testvériség, stb.), melyek köntösében a társadalmi és politikai eszmék kezdetben és később is megnyilatkoztak. A 18. század idealista gondolkodásmódja szerint a társadalmi problémák elsősorban erkölcsi problémák. Így jelentkeznek Voltairénél, Rousseauánál, Diderotnál, D'Alembertnél és a kisebb írók és filozófusok nagy seregénél. Ugyanezt tapasztalhatjuk a filozófusok ta-

mitványainál, a forradalom politikai vezetőinél, mint Mirabeaunál, Robespierrenél, Condorcétnél, Dantonnál, Desmoulinéknél, Saint-Justnál. Robespierre beszédei, melyek át és át vannak szöve elvont erkölcsi eszmékkel, a mai tudományos gondolkodásmód számára kissé érthetetlenek, zavarosak, de akkor világosak voltak és kifejezők.

A humanizmus hittet és lekesedéssel itatta át a forradalmat s egy új emberiség, új emberi élet ideálját vetítette előre.

*

A XVIII. század francia filozófusainak mély forradalmiságát mutatják a külső, objektív jelek is. A feudális államrendszer reakciója folyton erősödik velük szemben. Már 1757-ben halálbüntetés vár a nem engedélyezett könyv szerzőjére és kiadójára egyaránt. Az államrendőrség külön osztályt szervez a könyvek és írók ellen. Diderot, Voltaire, Rousseau és a többi filozófus megismerkednek a Bastille- és a Château de Vincennesnel; vagy pedig időnként, néha hosszú évekre is, emigrálni kényszerülnek. Helvetiust az a kitüntetés éri, hogy könyveit nyilvánosan elégetik.

A represszióra a filozófusok különböző eszközökkel felelnek. Az Enciklopédia cikkei végén vagy az Egyházhú sorok között ott vannak a forradalmi sorok és gondolatok. Folyik a „guerre sourde“, ahogy D'Alembert nevezte a harc e formáját. A könyveket sokszor külföldön nyomják és különböző titkos utakon hozzák be az országba. És ez az Enciklopédia vasos köteteivel is többször megtörténik. Az országon belül is működnek a titkos nyomdák. Voltairétól több, mint kétszáz illegális és név nélkül megjelent pamflet maradt fenn. E röpiratok nagy többsége az Egyházat támadja és a vallási fanatizmus ellen harcol.

Kik olvasták e műveket? A filozófusok munkáinak általában igen kis terjedelmű olvasórétege volt. A legjobb könyvek, több kiadáson keresztül, négy-öt ezres példányszámot értek el. Az Enciklopédiának négyezer előfizetője volt. Technikai okokból kifolyólag a széles néprétegekhez nem kerülhettek el a legális és illegális termékek. De abból az aránylag szűk rétegből, amelyhez elkerültek (a polgárság vezető rétege: ügyvédek, jegyzők, bírák, lelkészek, kereskedők, hivatalnokok, iparosok; és a nemesség reformista rétege) váltak ki a forradalom vezető személyei és legaktívabb elemei. A széles néprétegek számára a nagy filozófusok, különösen életük vége felé, szimbólumok voltak, a gondolkodás, a kritika, a már győzedelmes szellemi forradalom szimbólumai. Mindenki hivatkozott rájuk, még akkor is, ha nem olvasta őket és tekintélyük mérhetetlen volt.

De a párizsi és vidéki szalonokon kívül, a párizsi kávéházak levegőjében ott repdestek gondolataik, jelszavaik és mondataik. És 1788-ban Párizsban már 1800 kávéház volt!

Ezért mondhatta Mirabeau az alkotmányozó gyűlésen: „Most már nincs időnk dolgozni és tanulni; szerencsére eszmék tekintetében előnyben vagyunk.“

*

A francia forradalom eszméiben bizonyos kettősség tapasztalható. Ezek az eszmék konkrétan, eredményükben *csak* a polgárság érdekeit szolgálták. Ez magától értetődő, mert hiszen a polgárság osztályuralomra tört és győztes forradalma nem szentesíthetett mást, mint ezt az ural-

mat. Hogy csak egy példát említsünk: az alkotmányozó gyűlés, abból kiindulva, hogy minden ember egyenlő és hogy mindenkinek meg kell adni a szabadságot, megtiltja a szakmai szervezkedést, vagyis kiszolgáltatja a munkavállalót a munkaadónak. De elvont, megjelenési formájukban és hatásukban ez eszmék az egész emberiségre vonatkoznak. A humanista eszmeáramlat itt döntő. A szabadság, az egyenlőség, a jogok tárgya az ember. „Az emberiség” érdekében szerzett érdemeikért lesznek Washington, Thomas Paine, Schiller, stb. a francia nemzet díszpolgárai. A széles néprétegek (parasztság, munkásság), a forradalom élén harcolnak, mert a forradalom eszméit az övékének hiszik és úgy érzik, hogy az egész emberiség ügyéért harcolnak.

És csakugyan az eszmék elvont formáikban (nem pedig a konkrét eredményekben megmutatózó lényegükben) az egész emberiség ügyét szolgálják. A szabadság, az egyenlőség, a testvériség az egész emberiség számára értődnek.

Az, ami akkor elvont eszme volt, ma konkrét tartalmat kapott. Akkor az eszmék konkrét tartalma csak egy osztályra vonatkozhatott, amely harcolt elnyomói ellen és uralomra tört. Ma ez eszmék konkrét tartalma az egész emberiségre vonatkozik, mert az elnyomott osztály harca a szabadságért és egyenlőségért jelenti objektíven az egész társadalom harcát a célokért. És ezt azért jelentheti, mert a mai elnyomott osztály az első, mely nem tör osztályuralomra, tehát a szabadságot, az egyenlőséget értheti konkrétan a föld minden egyes emberére.

A polgári forradalom racionalizmusa, mely metafizikus, ma magasabb fokon újra jelentkezik: a tudományos racionalizmusban. A polgári forradalom kora kitermeli azokat az abszolút eszméket, melyek akkor, szembeállítva a feudális eszmékkal, forradalmiak voltak, de a polgárság teljes uralmának megvalósulásakor maradiakká váltak. A mai kor kitermelte azokat a relatív, történelmi fejlődésbe beállított eszméket, melyek nem válhatnak maradiakká — nincs osztály, melynek szüksége lenne ilyen társadalmat megmerevítő, konzerváló eszmékre — mert, az egész társadalom érdekeit szolgálván, a társadalom fejlődésével változnak.

Tehát az, ami a francia forradalom filozófiájában az egész emberiséget érinti, az a mai korban vált konkrété, valóban aktuálissá, megvalósulást követelővé. E konkrétizálódást lehetővé tette az a tény, hogy ma az egész emberiség szabadsága és testvérisége forog kockán. És e küzdelemre a filozófia, a dialektikus materializmus, épp úgy edzi az agyvelőket, tudatosítja a szellemet és kovácsolja a fegyvereket, mint azt a 18. század francia filozófiája a francia forradalom érdekében tette. (Földes Ferenc)

AZ EMBER ÉS A POLGÁR JOGAINAK A NYILATKOZATA

A francia Nemzetgyűlés, az 1776-ból származó amerikai „Függetlenségi nyilatkozat” mintájára és a Bastille lerombolásában csúcspontú népi mozgalom hatása alatt elhatározta, hogy törvényhozói működésének alapelveit ünnepélyes nyilatkozatban szögezi le. Augusztus elején kezdődött a nyilatkozat megszüvegezésének a vitája. Az egész Nemzetgyűlés helyeselte azokat az alapelveket, amiket a felvilágosodás eszméitől áthatott képviselők felvetettek. De az alapelvek nyilvánosságra való hozásának komoly